

A TERMÉKENYSÉGI RÁTA ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS A VILÁGON – TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HÁTTÉRREL

Pintér Tibor

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_6](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_6)

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy a termékenységi ráta alakulásával jellemezze Magyarország helyzetét a népesedéspolitika hatásait vizsgálva. A termékenységi ráta időbeli alakulása, valamint referenciaországokkal való mindenkori összehasonlítása lehetővé teszi, hogy kimutassuk: történt-e érdemi elmozdulás a tudatosabbá váló népesedéspolitikai célkitűzések megfogalmazását követően. A nemzetközi kitekintés elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük: nem elszigetelt jelenség a magyar népességcsökkenés és előregedés, mára szinte globális jelenséggé vált.

A tanulmányban a globális vizsgálódáshoz egy 166 országból álló statisztikai adatbázist használtam fel. A vizsgálatba bevont változók közötti kapcsolatot korrelációs mátrix segítségével tártam fel. Ezt követően pedig kvintilisek, azaz ötödök létrehozásával csoportokba osztottam a sokaságot ilyen módon árnyaltabb képek kaptam a termékenységi ráta hátterét illetően.

Magyarországon az elmúlt években jelentős politikai fókusz helyeződött a gyermekvállalásra, valamint, a termékenységi ráta növelésére. Az esetlegesen azonosítható hatásokat területi bontásban térképes illusztráció segítségével tárom az olvasó elé.

Az elemző részt követően a legfontosabb következtetések és javaslatok olvashatók.

ABSTRACT

The objective of this study is to analyse the impact of population policy on the fertility rate in Hungary. The evolution of fertility rates over time, in comparison with those of reference countries, enables the demonstration of whether there has been a notable shift since the formulation of more explicit population policy objectives. It is imperative to adopt an international perspective to comprehend that the decline and ageing of the Hungarian population is not an isolated phenomenon; rather, it has become an almost

global phenomenon. In this study, a statistical database comprising data from 166 countries was employed for the global survey. The relationship between the variables included in the study was investigated using a correlation matrix. Subsequently, the population was divided into groups based on the creation of quintiles, or groups of five, to gain a more detailed understanding of the background fertility rate.

In recent years, there has been a notable shift in policy focus in Hungary towards childbearing and the objective of increasing fertility rates. The study provides with illustrative maps of the potential identifiable impacts, classified by geographical area.

The analytical section is followed by the main conclusions and recommendations.

MÓDSZEREK

A tanulmány módszerei között egyfelől a strukturált irodalomkutatás emelhető ki. Legfőképp a scholar.google keresőt használtam, a releváns címszavak utáni értelmező szelektálást követően alakult ki a felhasznált szakirodalmi források köre.

Mindezek mellett egy adatbázis összeállítása is szükséges volt. Ehhez a Központi Statisztika Hivatal online adattábláit használtam fel, valamint az Eurostat demográfiai adattábláit, amelyet még a Világbank adatbankja egészített ki.

A letöltött adatokból strukturált adattáblákat készítettem az Excel szoftver segítségével. Ezekből idősort ábrázoló diagramokat készítettem, statisztikai viszonyszámokat számítottam. Magyarországi vonatkozások tekintetében az ország vármegyéire és Budapestre számított relatív eltérési értékeket képeztem, amelyet térképen jelenítettem meg az olvasó számára, a Datawrapper szoftver segítségével.

A globális adatbázis elemzése során pedig Pearson-féle korrelációs együtthatókat számítottam, valamint ötödöket, idegen szóval kvintiliseket képeztem. A kvintilisek kialakítása a termékenységi ráta értékeinek csökkenő sorrendjében valósult meg.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A termékenységi ráta, tágabb értelemben pedig a népesedési folyamatok társadalmi-gazdasági háttérének tudományos vizsgálata nagy hagyományokra tekint vissza, ahogyan arra a közgazdaságtani elméletek története kapcsán is rá lehet mutatni (Mueller, 2010). Már a 18. század végétől jelen van a társadalmi-gazdasági fejlődésnek a népesedésre gyakorolt hatása vizsgálata.

Jelen tanulmány eredményeket bemutató részében olyan statisztikai elemzés olvasható, amely globális szinten is képet ad a termékenységi ráta társadalmi-gazdasági háttéréről, valamint Magyarországra vonatkozó analízissel is szolgál. Ennek megfelelően a szakirodalmi áttekintés is kiemelten kezeli a globális és részben vagy teljesen hazai folyamatokra koncentrázó műveket.

A modern korszak egyik meghatározó tanulmányaként kezelik Becker 1960-ban publikált írását (Becker, 1960), amely a demográfiai átmenet és fordulat kezdeti állapotában készült el és a fejlett gazdaságok demográfiai trendjeit tárja elénk. Ennek a demográfiai átmenetnek aztán további lépcsőfokait is beazonosították (Lestaeghe, 2010).

A globális szintű vizsgálódások célkeresztjébe az évtizedek folyamán egyre inkább a fejlettebb országok népességcsökkenése és az egyre alacsonyabb termékenységi rátái kerültek (Balbo et al., 2013; Khattak, 2019; Zeman et al., 2018). Az elemzési részben is olvashatjuk, hogy gyakorlatilag alig találni olyan relatíve magasabb jövedelmű országot, ahol a 2-es érték közelében lenne a termékenységi ráta. Mindez erőteljesen köszönhető annak a ténynek is, hogy a gyermeket egyáltalán nem vállaló, magas képzettségű társadalmi rétegek egyre jelentősebbek a fejlett országokban (Leocádio, 2021), ilyen módon a gyermektelenség („childlessness”) háttérének vizsgálata válik központi témává, ezt magyar viszonylatban is vizsgálta egy szerzőpáros tudományos módszerekkel (Szalma & Takács, 2012).

Jalovaara és szerzőtársai (2019) az északi, skandináv kultúrkörhöz tartozó országokban kiemelt figyelmet szenteltek a képzettség és nemi egyenlőség kérdésének statisztikai analízáló munkájukban. Ezek az országok relatíve a magasabb termékenységű országok közé sorolhatóak a fejlett világot tekintve és munkaerőpiaci szabályozásuk, rugalmasabb munkavállalási lehetőségeik

némi többletet eredményeztek a termékenységi ráta esetében. A heti ledolgozott munkaóra száma és a termékenységi ráta közötti negatív korrelációs kapcsolatra mutatott rá EU-s mintát elemezve egy másik tanulmány is (Pintér, 2019). Murkowski (2021) pedig ehhez hasonló eredményekre jutott az OECD-országok körét vizsgálva. Farkas Tamás 2017-ben publikált tanulmánya pedig szintén arra mutatott rá, hogy a Magyarországon kívüli visegrádi országhármasban (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) a nők anyaként vállalható rugalmas munkaerőpiaci lehetőségei potenciálisan minimális szinten emelhetik a termékenységet (Farkas, 2017). Mindez persze nem vethető össze a versenyképesszertől kevéssé szenvedő tradicionális társadalmak kedvezőbb értékeivel, ebben a különbségben sokkal inkább felfedezhető a markáns differenciáló erő.

A női munkavállalási lehetőségek egyéb aspektusai egyéb tanulmányban is előtérbe kerülnek (Murata, 2018). Egy tajvani mintát vizsgáló tanulmány pedig a magas képzettség és életszínvonal következményeként tekint az alacsony termékenységi rátára (Yang, 2000).

Ahogy hazánkban, úgy a világ számos országában előtérbe kerül, hogy milyen politikai megoldásokat lehet találni a túlzott előregedés megakadályozására, a gyermekvállalási kedv fokozására. Egy oroszországi tanulmány (Sukneva et al., 2020) kifejezetten a nem urbanizált, még magas termékenységi rátával rendelkező területeket vizsgálta. A kutatás módszertani alapját a demográfiai elemzés, az összehasonlítás, az általánosítás módszerei, valamint a normatív módszeren és a jövedelembecslés abszolút monetáris megközelítésén alapuló módszertani eszközök, a társadalmi-demográfiai felmérés képezték.

Mindemellett figyelmet érdemel, hogy szinte minden fejlett világbeli országban idővel negatívba váltott az életszínvonal és a termékenységi ráta között korábban fennálló enyhe pozitív függvénytani kapcsolat (Drabancz & Berde, 2022). Napjaink trendjeit látva azt is megállapíthatjuk, hogy a 21. század folyamán minden bizonnyal az egész glóbuszon a népesség előregedése fog megjelenni, amely kezdetben még egyre alacsonyabb termékenységi ráta mellett is fenntartja a globális népesség növekedését a remélhető magasabb várható élettartam mellett (Drabancz, 2020). Minden egyéb tényező

változatlansága mellett viszont egy idő után a globális népesség csökkenése is megindulhat.

A gyermekvállalás és termékenységi ráta Magyarországi alakulását tekintve úgy tűnik, hogy tartósan nem tud hazánk sem függetlenné válni attól a szemlélettől, hogy a magasabb jövedelmű országokban a kisebb gyerekszámú családok válnak ideálissá a családalapítók szemében (Drabancz & Berde, 2022).

Több magyar nyelvű tudományos értekezés helyezte kutatásainak középpontjába azt a kérdést, hogy kimutatható-e társadalmi-gazdasági, kulturális különbség Magyarország és más országok között a gyermekvállalási döntések tekintetében. Ahány ország, annyi családtámogatási rendszer és annyiféle attitűd a gyermekvállalás vonatkozásában, ebben nem kételkedhetünk.

A korábban is tárgyalásra került északi országok közé sorolható Svédország és Magyarország termékenységi arányszámai közötti időbeli eltéréseket elemezte egy 2016-ban született munka (Berde & Kovács, 2016). Döntően szociokulturális okok miatt úgy látták, hogy jelentős különbség mutatkozik a családpolitikai intézkedésekre adott reakciókat nézve a két ország között.

Egy 2022-ben publikált munka a magyar családpolitika elemeit vetette össze a többi visegrádi országgal, belső struktúra tekintetében eltérő képet talált a szerző, de a főbb nagyságrendek hasonlóak (Pátkainé Bende, 2022).

Kifejezetten a családi otthonteremtési kedvezmény magyar költségvetési terheinek jelenbeni és jövőbeni becslése volt központi témája egy háromszerzős tanulmánynak (Tatay et al., 2019). Az eredményeik azt mutatták, hogy ez a családtámogatási forma változatlan makrogazdasági fejlődési pályát tételezve, fenntartható terhet róhat a magyar költségvetésre, és a születések száma is kedvező irányba mozdulhat el az intézkedések hatására. A feltételezett makrogazdasági pálya azonban a koronavírus járvány miatti gazdasági és egészségügyi válság eseményei után némileg kedvezőtlen irányba változott. A járványnak a magyar reprodukciós döntésekre is lehetett kedvezőtlen hatása, ugyanis a lakosság jelentős része úgy tapasztalta, hogy az egészségügyi ellátó rendszer párhuzamos terhelést kapott, ami gátolhatta, tovább késleltethette a gyermekvállalási döntéseket –

ahogyan arra legalábbis egy primer kutatásra alapozó tanulmány utal (Szalma & Takács, 2022).

A gyermekvállalási, családalapítási döntések rendkívül komplex keretrendszerben értelmezhetőek, ezért nagyon nehéz a makropolitika hatásait is kimutatni, ha vannak olyanok. A hazai termékenységi ráta bimodalitása (kétcsúcsúsága/kétcsúcsossága) mögött nemzetközi szinten nem ritka módon az is meghúzódhat, hogy különböző, egymástól jelentősen elszigetelt társadalmak élnek hazánkban, amely csoportoknak teljesen eltérő reakciói figyelhetők meg a családtámogatási intézkedések irányába (Kapitány, 2018).

A nyugati országokban is megfigyelhető individualizáció, valamint a két- és többgyermekes családmodell visszaszorulása itthon is megfigyelhető jelenség. A gyermekvállalási döntések heterogenitásának iskolai végzettség szerinti vizsgálata alapján pedig megállapította egy tanulmány, hogy ma a gyermekvállalási gyakorlat sokkal inkább kötődik az iskolai végzettséghez, mint akár egy negyedszázaddal ezelőtt (Spéder, 2021). Ezek a folyamatok egymást minden bizonnyal kölcsönösen erősítik.

EREDMÉNYEK

Nézzünk először néhány adatot a Világbank adatbázisára támaszkodva. 1960-ban még 4,7 volt a világ átlagos termékenységi rátája, ma ez az érték a 2022-es évre vonatkozóan 2,3, kevesebb mint a felére esett tehát vissza a szóban forgó mutató. Ez arra utal, hogy a globális szinten vett óriási népességrobbanás lanygulóban van. Az országok, világrégiók azonban igen nagy különbségeket mutatnak.

2 vagy afeletti értékkel 2022-ben mindössze néhány olyan ország rendelkezik, amelyik a világ átlagos egy főre eső GDP (13138 dollár) értékénél gazdagabb: Szaúd-Arábia, Omán, Izrael, Guam, Brit Virgin-szigetek, Új-Kaledónia, Kuvait, Feröer-szigetek, Panama, Seychelle-szigetek. Ezen országok egyike sem haladja meg a 3-as értéket érdemben és nem is azok a klasszikus nyugati civilizációhoz tartozó országok. A többi állam ebben a körben viszont általában fekete-afrikai vagy ázsiai szegény ország, ahol sok esetben a szekularizáció és demokrácia elvei nem érvényesülnek hiánytalanul.

A fenntartható tartományba (ahol 2-2,5 között van a termékenységi ráta) 28 ország tartozik a 2022-es adatok alapján, átlagos egy főre eső GDP-jük a világtól 88%-át teszi ki, a magyar egy főre jutó GDP-hez képest 63,6%-on állnak ezek az országok, tehát jóval szegényebbek nálunk. A nyugati civilizációs körbe sorolható EU-tagországok zöme kifejezetten negatív demográfiai kilátásokkal rendelkezik, Írország és Románia viszonylag kedvezőbb helyzetben van, Spanyolország, Olaszország és Lengyelország helyzete már-már aggasztó.

A tanulmány elemzési részében egy világszintű képet vizsgálunk meg első körben a termékenységi ráta főbb gazdaság/civilizációs hátterét illetően. Ezt követően pedig kifejezetten a magyar termékenységi ráta alakulását helyezem középpontba.

A világszintű vizsgálathoz a 2022-es naptári évre vonatkozó adatokat vettem figyelembe egy indikátortól eltekintve. A vizsgálatba bevont változók 2022-re vonatkozóan: termékenységi ráta/nyers termékenységi arányszám, egy főre eső GDP, városi népesség aránya a teljes népesség arányában, foglalkoztatottak aránya a teljes népesség százalékában. Az internetfelhasználók arányát viszont hiányosságok miatt 2021-es évre alkalmaztam. Összesen 166 ország maradt így bent a világból az adatbázisban, a többi ország esetében ugyanis maradtak volna hiányos adatok az adatbázisban, ami nehezítette volna az elemzéseket.

1. táblázat. Az elemzésbe bevont változók közötti kapcsolatot mutató korrelációs mátrix a Pearson-féle korrelációs együtthatók értékeivel.

Pearson - korrelációs együtthatók	Termékenységi ráta	GDP/fő	Városi népesség aránya (%)	Foglalkoztatottak aránya (%)	Internet-felhasználók aránya (%)
Termékenységi ráta	1	-0,488	-0,527	0,103	-0,804
GDP/fő	-0,488	1	0,571	0,206	0,605
Városi népesség aránya (%)	-0,527	0,571	1	-0,057	0,704
Foglalkoztatottak aránya (%)	0,103	0,206	-0,057	1	-0,098
Internet-felhasználók aránya (%)	-0,804	0,605	0,704	-0,098	1

Forrás: Szerző saját szerkesztése a Világbank adatai alapján

Az első táblázat egy korrelációs mátrix, amelyben az öt változó egymással szemben mutatkozó Pearson-féle korrelációs együtthatói szerepelnek. Félkövér kiemeléssel láthatóak a szignifikáns értékek. Jól látható, hogy a termékenységi ráta közepes negatív kapcsolatban van az életszínvonallal, ugyanilyen mértékű kapcsolatban van a városi népesség arányával és erős negatív kapcsolat mutatkozik az internetfelhasználók arányával. Minél nagyobb ezen mutatók értéke, annál kisebb a termékenységi ráta értéke az adatbázisban. A nyugati értelemben vett modernizációs, civilizációs, jóléti mutatók tehát visszavetik a termékenységi hajlandóságot, ezt láthatjuk az adatokból globális szinten vizsgálódva. A foglalkoztatottak aránya csak az életszínvonallal mutat szignifikáns kapcsolatot. A korrelációs mátrix adatai előrevetítik az adatbázisból kialakított ötödök avagy kvintilisek alapján kapott képet is.

2. táblázat. A kialakított kvintilisek/ötödök átlagos értékei a változókat tekintve

Átlagok értékei	Termékenységi ráta	GDP/fő	Városi népesség aránya (%)	Foglalkoztatottak aránya (%)	Internet-felhasználók aránya (%)
Első kvintilis	4,57	1560,84	40,86	62,164	34,00
Második kvintilis	2,92	7528,53	55,47	52,336	65,55
Harmadik kvintilis	2,03	9314,19	62,39	55,887	71,03
Negyedik kvintilis	1,61	32417,63	74,10	58,600	88,01
Ötödik kvintilis	1,28	36664,75	73,15	58,768	87,60

Forrás: A szerző szerkesztése és számítása a Világbank adatai alapján

A 2. táblázat mutatja az adatbázisból kialakított kvintilisek adatait. A mintában szereplő 166 országot a termékenységi ráta szerint csökkenő sorrendbe rendeztem és egyenként 4 db 33 országból álló ötödökbe osztottam, úgy, hogy az utolsó kvintisbe 34 ország került, ebben szerepelnek a legalacsonyabb termékenységi rátájú országok világszinten.

Az adatbázis többi változójának átlagos értékei a meghatározóak számunkra. Az első kvintilisben messze a legmagasabb a termékenységi ráta átlagos értéke, 4,57, ez hozzávetőleg a világszinten kétszerese, kiugróan magas érték a

többi kvintilishez képest. Ebben a magas termékenységi rátájú országcsoportban *rendkívül alacsony a jóléti színvonal*, a világszinten töredéke. A *városi népesség aránya is nagyon alacsony* értéket mutat, 41 % alatti szintet ér el. A foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül ugyanakkor itt a legmagasabb. Ez nem azt jelenti, hogy a leginkább sokat dolgozó társadalmak esetében a legmagasabb a termékenység, ugyanis itt nem az aktív népességhez viszonyítjuk a foglalkoztatottakat, hanem a teljes népességhez. Ilyen módon értéke inkább arra utal, hogy a nyugdíjaskorú népesség aránya csekély a többi országcsoportéhoz képest, a lekevesbé előregedett korfát sejtethetjük itt. Arra is utalni kell, hogy e mutató tekintetében szinte alig van eltérés a kvintilisek között, a modellben ennek a változónak van a legkisebb jelentősége a mutatók között. Az *internetfelhasználók aránya rendkívül alacsony*, amely nem túl fejlett kommunikációs rendszerekre utal, a lekevesbé civilizált képet mutató országok köre ez, tudatosan nem a lekevesbé fejlett kifejezést használtam itt. Ebbe a kvintilisbe *döntően afrikai országok* tartoznak, többek között Nigéria és Etiópia is.

A második 33 ország átlagos termékenységi rátája még mindig világszinten feletti, de jelentősen kisebb, mint a második csoportban. *Az egy főre eső GDP hozzávetőleg a világszinten fele* ebben a csoportban. *A városi népesség aránya magasabb, mint az első csoportban, de semmiképpen sem túlzottan magas* világszinten. *Az internetfelhasználók aránya itt már drasztikusan növekszik*, csaknem eléri a kétharmados szintet. Ebben a kvintilisben már a világ számos régiójába tartozó ország bekerült *Afrikából, Közép- és Délkelet-Ázsiából, Latin-Amerikából* is, európai ország nem képviselteti viszont magát ebben a csoportban.

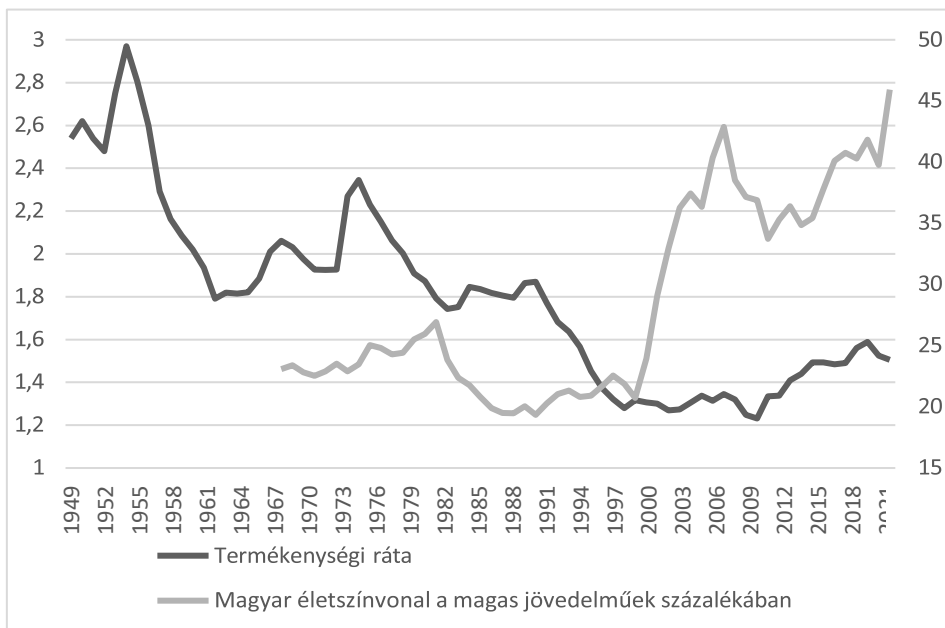
A harmadik kvintilis abból a szempontból lehet fontos számunkra, hogy a *termékenységi ráta értéke átlagosan 2,03, azaz itt fenntartható népességű országok találhatóak*, azaz a túlnépesedés és a drasztikus előregedés sem jellemző rájuk, demográfiai szempontból a kívánatos állapotot jelentik ezen országok. Itt *az egy főre eső GDP még mindig világszinten alatti, a városi népesség aránya alig magasabb az előző csoportnál*. Az internetfelhasználók aránya sem mutat igazán komoly lépést felfelé a második kvintilishez képest.

Ez a csoport hasonlóan heterogén, mint a 2. kvintilis, azzal a különbséggel, hogy ide két európai ország is bekerült: Románia és Franciaország.

A negyedik kvintilisben aztán átlépünk a gazdagabb és előregedő, magasan civilizált országok körébe. *Ide tartozik Magyarország is. Az egy főre eső GDP magasan világszinten feletti, annak több, mint kétszerese. A városi népesség aránya itt a legmagasabb a kvintilisek között, ahogyan az internetfelhasználók aránya is. A termékenységi ráta értéke átlagosan 1,61, ami demográfiaiul már válságos képet tár elénk,* de még nem itt a legalacsonyabb az értéke természetesen. Ebben a kvintilisben hazánk mellett *latin-amerikai, európai, ázsiai országok is találhatóak, valamint az Amerikai Egyesült Államok is itt található.*

Az utolsó kvintilisbe tartoznak az *igen alacsony termékenységi rátájú országok, 1,28-as értékkel. Az életszínvonal itt egy kicsivel magasabb az előzőnél, a városi népesség aránya közel azonos azzal. Az internetfelhasználók aránya is hasonló. Valójában csak az tesz különbséget a csoportok között, hogy a sok alacsony termékenységi rátájú ország rangsorának utolsó helyein hol is helyezkednek el. Ebben az ötödben szinte kizárólag európai és távol-keleti országok szerepelnek, néhány egyéb ázsiai és karib-térségbeli országgal együtt. A lista utolsó három helyén azok az országok szerepelnek, ahol 1 alatti a termékenységi ráta: Puerto Rico, Dél-Korea és Hong-Kong.*

Azt láthatjuk, hogy minél magasabban civilizált egy ország és minél magasabb életszínvonalú, valamint minél inkább városodottabb térszerkezetű országban él, annál inkább az alacsony termékenységi ráta és ezáltal annál inkább az előregedés fogja súlytani, amennyiben egyéb tényezőktől (például migráció) eltekintünk. Világszinten ez alól nem igazán van kivétel (talán Izrael), ilyen módon megállapíthatjuk: jóléti szint emeléssel, komfortosabb civilizációs környezet létrehozásával, valamint a gazdasági tevékenységek koncentráltóságából fakadó népességkoncentrációval nem lehet stabil népesedésre számítani, más irányban kell keresni a demográfiai fenntarthatóság alapjait.

1. ábra. A termékenységi ráta és a magas jövedelmű országokhoz viszonyított relatív életszínvonal alakulása Magyarországon 1949-2023

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és a Világbank adatai alapján

Az első ábra immár Magyarországra helyezi a hangsúlyt. Az utóbbi években központi téma a magyar közéletben a népességcsökkenés, illetve túlzottan alacsony fertilitás. A világszintű adatokból az szűrhető le, hogy a folyamat mögött nem, vagy csak részben gazdasági kérdések húzódnak meg. Ugyanezt a prekoncepciót az egyes számú ábra is megerősíti.

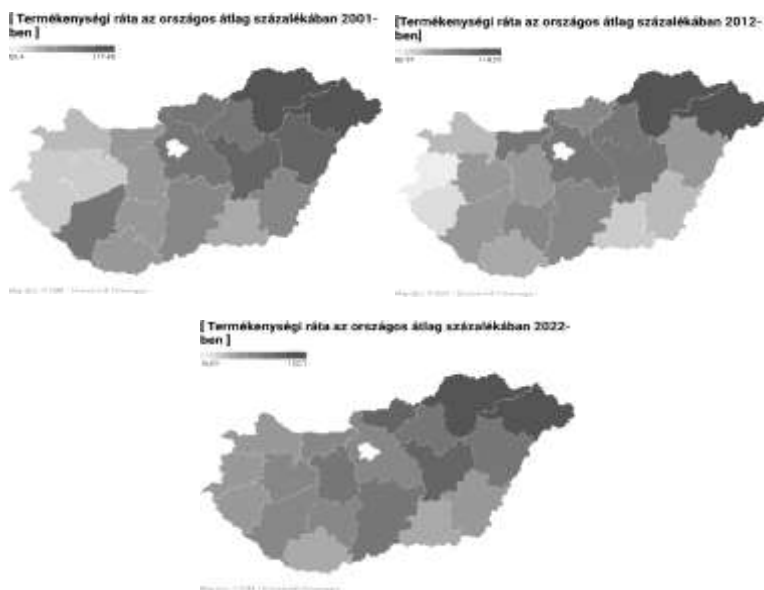
Jól látható, hogy az 1950-es évek elején-közepén volt a legmagasabb a termékenységi ráta hazánkban az 1949-es évet követően. Azt megelőzően voltak magasabb értékek is, de minden évre számolva csak 1949-től folyamatos az adatsor a KSH oldalán. Magyarországon először 1961 és 1966 között volt egy rövid időszak, amikor 2 alá csökkent a mutató értéke. Ezt követően még hullámzott a mutató, a hetvenes években határozottan 2 feletti tartományban volt. Az 1979-es év az utolsó, amikor éppen érintettük a fenntartható szintet a termékenységi ráta tekintetében, az igazi mélyrepülés 1991-ben kezdődik, 1995 után fokozódik, majd 2012 után kezd némi növekedés mutatkozni, amely lendületet azonban megtöri a 2022-es és 2023-as év. Mindezek mögött a gazdasági létbiztonság megingása is felmerül, ez

kétségtelen, hiszen a rendszerváltás korában nagyon sok korábbi munkahely és iparág megszűnik, amit nehezen hever ki a munkaerőpiac. Az utóbbi években pedig a meglehetősen magas infláció okozott reálbércsökkenést is rövid távon, ami ismételten instabilitást okozhat a családok jövedelmeit tekintve, nem beszélve a koronavírus járvány nyomán kialakult helyzetről. Mindemellett azt is látni kell azonban, hogy a relatív életszínvonal változással nem kerül szinkronba a mutató, ugyanis nem az ötvenes években élte hazánk a gazdasági csúcseit, valamint a hetvenes évekről sem mondható ez el a vizsgált időszakban.

Az ábra bal tengelyén százalékos értékek olvashatóak le. Az 1968 óta rendelkezésre álló magyar egy főre eső GDP adatok lehetővé tették, hogy megvizsgáljam: a magas jövedelmű országok értékeihez képest Magyarország relatív életszínvonala (a magas jövedelműek százalékában) hogyan alakult. A két vonaldiagram között csekély kapcsolat mutatkozik. Az 1990-es évek végétől számolva egészen 2007-ig erőteljes felzárkózás mutatkozik az életszínvonalban, ehhez képest a termékenységi ráta ekkor stagnál, csökken, majd a mélypontjára esik a gazdasági válságot követően. A rendszerváltást megelőző évtizedekben is az az érdekes kép bontakozik ki előttünk, hogy pontosan a hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől kezd el csökkenni a termékenységi ráta, amikor viszont az életszínvonal kedvező irányba mozdul el.

2011 után némi együttmozgás tapasztalható a két vonal között, de nem tűnik jelentősnek. Némi késleltetett csökkenésre lehet következtetni a felzárkózási szakasz végét jelentő relatív gazdasági visszaesések, válságok után a termékenységi rátában. Valószínűsíthetjük, hogy a mindennapi gazdasági problémák sokasodása okozta bizonytalanság képes visszavetni a termékenységi ráta értékét rövidebb távon, de összességében itt is azt látjuk, hogy a gazdasági fejlődés inkább negatív hatást gyakorol a gyermekvállalási hajlandóságra. Az ábra alapján is hibásnak tűnik az a következtetés, hogy Magyarország nyugathoz való gazdasági felemelése érdemi pozitív hatást gyakorolna a gyermekvállalásra hazánkban. Ezt a nemzetközi és hazai adatok sem erősítik meg.

A második ábra már térképes illusztrációt tár elénk a termékenységi ráta hazai alakulását illetően. Azt láthatjuk rajta, hogy az egyes magyar vármegyék és Budapest esetében milyen eltérések mutatkoznak a termékenységi ráta esetében 2001-ben, 2012-ben és 2022-ben. A 2001-es dátum a legkorábbi elérhető adat, azt követően pedig 2012-től már folyamatos az adatok elérése, ilyen módon hozzávetőleg 10 éves ugrásokat láthatunk. Az országos átlaghoz képest magasabb termékenységi rátájú területi entitások sötétebb színnel szerepelnek a térképen, az ahhoz képest alacsonyabbak pedig világosabb színnel. Balról jobbra haladva az adott térképek azt mutatják meg, hogy az országos átlag százalékában az egyes területi entitások mekkora értéket vesznek fel. Jól látszik, hogy B-A-Z vármegye, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye folyamatosan az élmezőnyben találhatóak, ugyanakkor Budapest folyamatosan a legalacsonyabb teljes termékenységi arányszámot adja országos szinten, miközben messze a leggazdagabb területi entitás hazánkban. A relatíve gazdag nyugat-dunántúli vármegyék, valamint Baranya és Csongrád-Csanád szintén az állandóan alacsony termékenységet produkáló területek között szerepelnek.

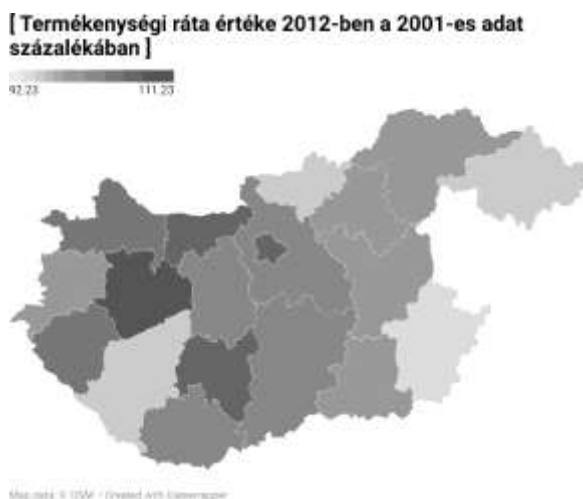
2. ábra. A termékenységi ráta alakulása értékei az egyes vármegyékben és Budapesten az országos átlag százalékában (2001, 2012, 2022)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A harmadik évezredben összességében inkább csökkent a termékenység Magyarországon, ahogyan az első ábra is mutatta, de a két hozzávetőleg azonos hosszúságú évtizedben 2001 és 2022 között érdekes területi eltérések mutatkoznak, ahogyan arról a 3. 4. és 5. ábra tanúskodik.

A 3. ábra azt mutatja meg, hogy 2012-ben a 2001-es termékenységi ráta értékéhez képest a magyar vármegyékben és a fővárosunkban milyen irányú változások voltak megfigyelhetőek. Érdekes módon ebben az évtizedben Budapest termékenységi rátája 6,5 %-os növekedést mutatott, miközben a keleti határmenti vármegyék, valamint Nógrád, Somogy, és Vas vármegyék is csökkentek.

Ebben az időszakban Veszprém, Komárom-Esztergom és Tolna nőtt a legdinamikusabban fővárosunk mellett. Ez teljesen más képet fest elénk, mint a 2-es ábra üzenete, valamint a következő évtized történései sem mutatnak ezzel párhuzamos képet, akkor sem ezt látjuk, amikor a két évtized egészét vizsgáljuk egyben.

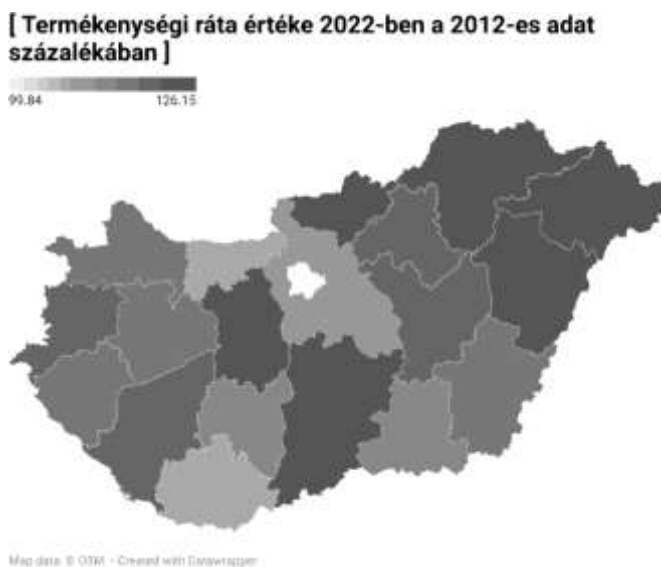

3. ábra A termékenységi ráta értéke 2012-ben a 2001-es adat százalékában a vármegyékben és Budapesten

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A 4. ábra már azt mutatja meg, hogy a 2012 és 2022 közötti évtizedben milyen irányú változás volt kimutatható a vizsgált területi entitásokban. Ebben az időszakban már egyértelműen meg kellett mutatkozzon az esetleges hatása a

jelenlegi kormányzat erőteljesebb termékenységi ráta fókuszú népesedési politikájának.

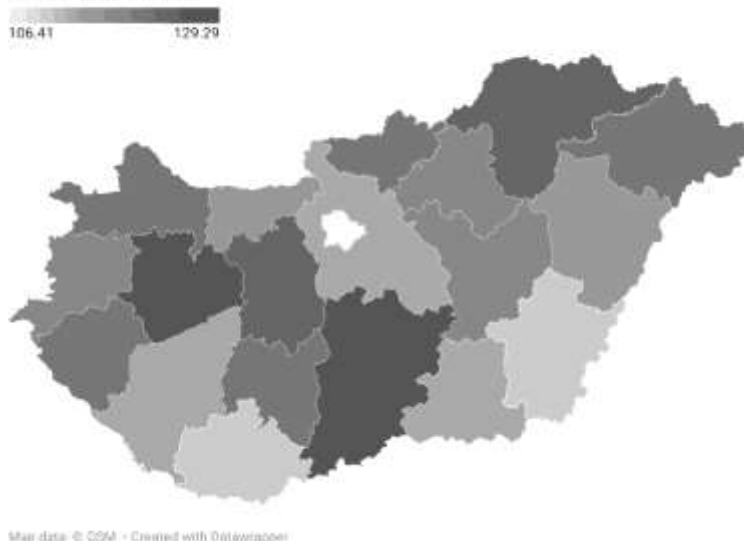

4. ábra. A termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2012-es adat százalékában a vármegyékben és Budapesten

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

Jól látható, hogy egyedül Budapest értéke esett vissza minimálisan 2022-re a 2012-es értékhez képest. 10 százalék alatti ráta növekedést mindössze Baranya és Komárom-Esztergom vármegyékben lehetett találni. Az alábbi vármegyékben ugyanakkor 20%-os növekedés mutatkozott meg az utóbbi évtizedben a termékenységi rátát vizsgálva (növekvő értékrendben): Vas, Bács-Kiskun, Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar.

**[Termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2001-es adat
százalékában]**

**5. ábra. A termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2001-es adat
százalékában a vármegyékben és Budapesten**

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

Az ötödik ábrán látható térképen Magyarország különböző vármegyéinek termékenységi rátája szemlélhető. Azt láthatjuk, hogy 2022-ben az egyes entitások értékei a 2001-es adatok százalékában milyen elmozdulást mutatnak. A térkép alapján a sötétebb kék árnyalatú vármegyékben nőtt leginkább a termékenységi ráta. Ezek közé tartoznak: Veszprém, Bács-Kiskun, Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Győr-Moson-Sopron, Zala, Szabolcs-Szatmár-Bereg. Ezeken a területeken a termékenységi ráta 2022-ben jelentős, 20% feletti növekedést mutat a 2001-es adatokhoz képest, amit a sötétebb szín is jelez a térképen.

A térkép alapján a legvilágosabb zöld árnyalatú területeken nőtt a legkisebb mértékben a termékenységi ráta 2022-ben a 2001-es adatokhoz képest. Három területi entitás esetében nem éri el, vagy alig haladja meg a 10%-ot a termékenységi ráta növekedése:

- Budapest (106,41%),
- Békés (109,97%),
- Baranya (110,09%).

Összességében a 2001 és 2022 közötti évtizedben inkább pozitív folyamatok bontakoztak ki területi összevetésben, de országos szinten vizsgálva inkább csak arról van szó, hogy a termékenységi ráta csökkenő tendenciáját sikerült megállítani és – most úgy tűnik – egy stagnáló szintre juttatni.

A térkép alapján több kiegészítő és továbbgondolandó lehetőség is felmerül, amelyek segíthetnek a termékenységi ráták regionális változásainak mélyebb megértésében és az azokkal kapcsolatos döntéshozatalban, például: regionális eltérések a közszolgáltatásokban, az országon belüli migráció kérdései, egészségügyi és oktatási szolgáltatások hozzáférhetősége (nem biztos, hogy pozitív lenne a kapcsolat, sőt), környezeti és infrastrukturális adottságok, vallási vonatkozások, vallásos népesség aránya... Ezek és további szempontok segíthetnének megérteni a termékenységi ráták regionális különbségeinek okait, és támogathatnák a megfelelő területi családpolitikai intézkedések kidolgozását a későbbiekben.

KUTATÁSI KORLÁTOK

A kutatásnak természetesen vannak korlátjai. Nem a termékenységi ráta jelenti egy ország népesedési politikájának egyetlen indikátorát. A vélt gazdasági háttér mellett számos egyéb tényező is befolyással lehet a családalapítási döntésekre, ezek között országos szinten pontosan nehezen számszerűsíthető kulcstényező is lehet (történelmi okok, vallási-világnézeti összefüggések, nemek közötti egyenlőtlenségek/egyenlőségek, végzettségi adatok, tudatalatti tényezők...). Mindezek integrálása egy tanulmányba több szakterület szakembereit is igényelhetne volna szerzőként vagy túlzottan spekulatív irányba is fejlődhetett volna a tanulmány. Azt azonban le kell szögezni, hogy nemcsak gazdasági nézőpontból, hanem komplex szempontrendszer alkalmazva lehet pontosabb képet adni a vizsgált kérdéssel összefüggésben. Szintén korlátnak tekinthetjük, hogy a termékenységi ráta egy becslésen alapuló érték, amely akár minimális szinten torzító képet tárhat elénk.

A kutatás alapjául szolgáló globális adatbázis mintájának elemszámát is korlátozták bizonyos tényezők. A vizsgálatba bevont 166 országnál természetesen több országra elérhető adatok például a termékenységi ráta

vagy az egy főre eső GDP esetében. Mivel azonban egyéb, további indikátorok is beépültek az adatbázisba, ezért összességében szűkült a kutatásba bevonható országok köre, mivel hiányzó adatok is fellelhetőek lettek volna a táblázatban, ami megnehezítette volna az elemzést.

A kutatásban kifejezetten csak hivatalos adatszolgáltatók aggregált adatai szerepelnek. Mindemellett természetesen primer adatok is emelhetik az ilyen témájú kutatások színvonalát. Egy adott korcsoport gyermekvállalási terveit, a gyermekvállalással összefüggő akadályozó tényezőket is fel lehet mérni kérdőívekkel, interjúkkal. Jelen munkában nem ebben az irányban kívántam tájékozódni.

A tanulmány szerzőjének tudományos képzettsége is korlátot jelent. Közgazdászként, a regionális tudományok doktoraként alapvetően tudományterületemnek megfelelő módszertani eszközökkel és általános indikátorokkal tudtam élni. Ennek megfelelően általános makrogazdasági és társadalomtudományi háttérét igyekeztem a gyermekvállalási döntéseknek azonosítani. Egyéb tudományterületek egyéb módszerekkel, általános megállapításokkal tudnak egy ilyen tanulmányt gyarapítani, komplexebbé tenni. Közgazdasági szempontból globális szinten nehezen elérhető mutatók elemzésbe való beépítése szintén javíthatja a későbbiekben az ilyen irányú vizsgálódásokat. Ilyenek mutatók lehetnek például: egy szobára jutó lakosok, egészségügyi és képzési intézményekkel való ellátottság, lakhatási komfortot emelő szolgáltatások sűrűsége, átlagos telekméret, átlagos bérszínvonal, átlagos fogyasztási kiadások, átlagos megtakarítások.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A tanulmány végén általános következtetések és javaslatok egyaránt megfogalmazhatóak. Fontos következtetés, hogy a termékenységi ráta minden bizonnyal nem áll globális szinten a jóléti színvonallal pozitív statisztikai összefüggésben. Amennyiben csak magasabb jövedelmű, fejlettebbnek tekinthető országokra, régiókra terjesztjük ki az elemzést akkor ettől eltérő következtetésekre is juthatunk ahogyan arra Pintér 2019-ben publikált tanulmánya is utal. A világ egészére jellemző folyamat a termékenységi ráta folyamatos csökkenése az elmúlt évtizedekben. Mindez

arra enged következtetni, hogy a globális szinten vett népesség-növekedés évtizedeken belül meg fog állni.

Magyarország adatai arra utalnak, hogy 2013 után megállt a termékenységi ráta csökkenése azóta enyhe növekedés, valamint stagnálás figyelhető meg. Abban azonban jelentős eltérések mutatkoznak, hogy hazánk adott vármegyéi, régiói egészen pontosan hogyan reagáltak a népesedéspolitikai beavatkozásokra. Vélelmezem, hogy az aktív kormányzati népesedési politika változásokat okozott a társadalomban, ennek lenyomataként jelentkeznek az eltérő százalékos változások, ahogyan a szerkesztett térképek erre rámutatnak.

Intő jelként láthatjuk azonban, hogy 2022 után már nem növekszik érdemben a termékenységi ráta. Emögött az inflációs válságot is sejthetjük, valamint a koronavírus járvány utólagos hatásaként is tekinthetünk rá. Azt azonban le kell szögezzük, hogy csak gazdasági oldalról biztosan nem lehet a népességcsökkenést megközelíteni, kezelni. Elemzések szerint a világon egyetlen ország sem található, ahol az aktív népesedéspolitika, amely gazdasági ösztönzőkkel próbálta volna serkenteni a termékenységi rátát szignifikáns eredményekkel járt volna. Egyéb tényezőket is sejthetünk a háttérben, amelyekre akár a népesedéspolitika is hatni tud. A szerző mindenképpen javasolja a politikai szereplőknek a további potenciális tényezők azonosítását, valamint a népesedéspolitikai beavatkozások megújítását. Úgy tűnik, hogy spontán módon sem várhatjuk a társadalom gyermekvállalással összefüggő értékrendjének helyreállítását a nyugati világban és hazánkban sem, éppen ezért szorgalmazni lehet az aktív kormányzati politika fenntartását.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban a termékenységi ráta gazdasági társadalmi háttérét vizsgáltam globális kitekintésben, valamint az elmúlt évek magyarországi tendenciáit is figyelembe vettem. A módszertani és szakirodalmi áttekintést követően 2 adatbázis segítségével tártam fel az alapvető kutatási kérdésekre adandó válaszokat.

Az egyik egy százhatvanhat országra kiterjedő globális adatbázis volt. A vizsgált országokat 5 csoportba osztottam, ezen csoportok közötti különbségek segítségével világítottam rá a termékenységi ráta és néhány társadalmi gazdasági indikátor közötti kapcsolatra. Fontos megállapítás a globális mintával kapcsolatban, hogy a termékenységi ráta értéke csökken, amennyiben egyre magasabb gazdasági fejlettségű országcsoporthoz vizsgálunk.

A magyarországi folyamatokra is fókuszáltam a termékenységi ráta alakulását illetően. Ismert tény, hogy az elmúlt években némi növekedés mutatkozott a termékenységi ráta értékében hazánkban. Vármegyei és Budapestre vonatkoztatott adatok segítségével világítottam rá, hogy területi bontásban milyen tendenciák érvényesültek az utóbbi két évtizedben. Egyértelműen megállapítható, hogy heterogén mintázat alakult ki az országban a termékenységi ráta változásait illetően, azaz nem egységesen reagáltak a különböző területi entitások lakói a megváltozott eszközökre. A leginkább figyelemre méltó az, hogy Budapest a vármegyéktől szinte teljesen független entitásként reagált a folyamatokra.

A tanulmány eredményei alapján néhány fontos következtetést is megfogalmaztam. Fontosnak tartom, hogy a népesedés politika alakítói is vonjanak le következtetéseket a tendenciákból. Nem elegendő a gyermekvállalás anyagi hátterére, valamint a civilizációs intézményrendszerekre koncentrálni, egyéb tényezők figyelembevétele is meghatározó lehet. Hosszabb távon az is elképzelhető, hogy a nyugati civilizációs folyamatoktól való erőteljesebb távolságtartás hozhatja el a fenntarthatóbb népesedési pályát is – egyéb remélt előnyök mellett.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1. Balbo, N., Billari, F., & Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: *A review of research. European Journal of Population*, 29(1) 1-38. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y>
2. Becker, G. (1960). An economic analysis of fertility. In: AJ Coale, H Gille, GZ Johnson, and CV Kiser, (eds.). *Demographic and Economic*

- Change in Developed Countries*. Princeton: Princeton University Press, 209-40.
3. Berde, É., Kovács, E. (2016). A svéd és a magyar termékenységi arányszám összehasonlítása. *Közgazdasági Szemle*, 63(12), 1348–1374. <https://doi.org/10.18414/kszh.2016.12.1348>
  4. Drabancz, Á. (2020). A globális népességnövekedés mozgatórugói és a várható jövőbeli folyamatok. *Európai Tükör*, 23(4), 7-23. <https://doi.org/10.32559/et.2020.4.2>
  5. Drabancz, Á., Berde, É. (2022). Fenntartható-e a jelenlegi magyarországi népességszám a megváltozott gyermekvállalási preferenciák mellett? *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok - Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat*, (2), 34-58. <https://doi.org/10.33565/MKSV.2022.02.02>
  6. Farkas, T. (2017). Lengyelország, Csehország és Szlovákia családtámogatási rendszereinek összehasonlítása. *Demográfia*, 60(4), 333–376. <http://doi.org/10.21543/Dem.60.4.3>
  7. Jalovaara, M., Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, L., Fallesen, P., & Lappegard, T. (2019). Education, Gender, and Cohort Fertility in Nordic Countries. *European Journal of Population*, 35(3), 563–586. <http://doi.org/10.1007/s10680-018-9492-2>
  8. Kapitány, B. (2018). Bimodális (kétcsúcú) termékenységi görbe Magyarországon – leíró eredmények és lehetséges okok. *Demográfia*, 61(2–3), 121–146. <http://doi.org/10.21543/Dem.61.2-3.1>
  9. Khattak, S. W. (2019). Fertility Determinants and Economic Uncertainty. *FWU Journal of Social Sciences*, 13(3), 46-56.
  10. Leocádio, V. A. (2021). Childlessness: A review of the theoretical frameworks and a proposition of general pathways. *International Journal of Population Studies*, 7(2), 1-13. <https://doi.org/10.36922/ijps.v7i2.352>
  11. Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-225. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>

12. Mueller, John D. (2010): *Redeeming Economics. Rediscovering the Missing Element*. ISI Books.
13. Murata, K. (2018). Non-regular Employment of Women, Fertility Rate, and Economic Growth. *Economics World*, 6(3), 217-227. <https://doi.org/10.17265/2328-7144/2018.03.006>
14. Murkowski, R. (2021). Selected socioeconomic factors co-occurring with high fertility rate in the OECD countries. *Operations Research and Decisions*, 31(3), 89-108. <https://doi.org/10.37190/ord210305>
15. Pátkainé Bende, A. (2022). A visegrádi országok válasza a demográfiai kihívásokra – fókuszban a családpolitika. *Polgári Szemle*, 18(1-3), 235-249. <https://doi.org/10.24307/psz.2022.1117>
16. Pintér, T. (2019). A természetes termékenységi ráta gazdasági meghatározói, különös tekintettel az európai uniós és magyar viszonyokra. *Polgári Szemle*, 15(1-3), 306-323. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.0920>
17. Spéder, Zs. (2021). Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 31(2), 4-29. <https://doi.org/10.51624/SZOCSZEMLE.2021.2.1>
18. Sukneva S.A., Barashkova A.S., & Postnikova K.Y. (2020). Birth rate, number of children and family income: trends and relationships. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 13(2), 201-213. <https://doi.org/10.15838/esc.2020.2.68.13>
19. Szalma, I., Takács, J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1), 44–68.
20. Szalma, I., Takács, J. (2022). Hogyan hatott a Covid19-pandémia a reprodukciós döntésekre Magyarországon? *Szociológiai Szemle*, 32(3), 84-112. <https://doi.org/10.51624/SZOCSZEMLE.2022.3.4>
21. Tatay, T., Sági, J., & Lentner, Cs. (2019). A családi otthonteremtési kedvezmény költségvetési terheinek előreszámítása, 2020–2040. *Statisztikai Szemle*, 97(2), 192–212. https://doi.org/10.20311/stat2019_1.hu192

22. Yang, H. (2000). Education, Married Women's Participation Rate, Fertility and Economic Growth. *Journal of Economic Development*, 25(2), 101-118.
23. Zeman, K., Beaujouan, É., Brzozowska, Z., & Sobotka, T. (2018). Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research*, 38(25), 651-690. <http://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.25>
24. KSH: <https://www.ksh.hu/ffi/1-2.html> (letöltés dátuma: 2024.09.15.)
25. Világbank/Worldbank: <https://data.worldbank.org/> (letöltés dátuma: 2024.09.15)